

OSMANLI DEVLETİ'NDE İLKÖĞRETİMDE YENİLEŞME VE URFA İLK MEKTEPLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İlhan PALALI*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Avrupa baskısından kurtulmak için başlattığı ıslahat hareketlerinin ilk defa planlı ve programlı geniş bir tabana dayanması III. Selim dönemine rastlar. III. Selim eğitim alanında Batı sistemini örnek alan askerî okullar açtı. Bu okullara alınan öğrenciler yeni sisteme uyum sağlayamadı. Mevcut eğitim sisteminde reform yapılması ihtiyacının ortaya çıktığı görüldü. Ancak II. Mahmut zamanında bu konuya el atılabildi. Ülkede esaslı reformlar yapma düşüncesinde olan Sultan II. Mahmut ilk defa 1240/1824 yılında yayımladığı bir irade de çocukların cahil kalmaması ve dini vecibelerini yerine getirebilmesi için ilkokulu zorunlu bir hale getirmek istedi. İstenilen amaca ulaşamayınca bu konu Tanzimat'ın ilanından hemen sonra tekrar ele alınarak Meclis-i Umur-ı Nafia'da görüşüldü. Hazırlanan raporda ilerlemenin dünyevi ve manevi kazançlar elde etmenin üretim ve teknolojinin eğitimle olan ilgisine dikkat çekilmiş olup eğitimin geliştirilmesi zorunluluğuna işaret edilmiştir.

II. Mahmut'tan sonra gelen Abdülmecit, Abdülaziz, II. Abdülhamit gibi padişahlar eğitime gereken önemi vermişlerdir. Ülke genelinde yeni okullar açarak eğitimin gelişmesi için çalışmışlardır. Osmanlı eğitimin ilk basamağı olan klasik dönem ilköğretim kurumları sıbyan mekteplerini yeniden ele alarak ıslah ettiler. İlköğretimde yeni tip ilk mektepleri açtılar. Avrupa eğitiminden aldıkları örneklerle ilköğretimi yeniden düzenlemişlerdir. Ne var ki ekonomik kaynak sıkıntısından dolayı yeteri kadar alt yapı oluşturulamadığı için arzu edilen başarıya ulaşamadı.

Biz bu makalemizde Osmanlı Devleti'nin ilköğretim alanında yapmış olduğu yenileşme hareketlerini ve bunun Urfa'ya yansımaları neticesinde meydana gelen eski, yeni ilköğretim kurumlarını, bunların adlarını eğitim durumlarını, verilen dersleri, hocalarını, kaynaklarını ne kadar başarıya ulaştığını belgelere dayanarak ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Urfa, Sıbyan Okulları, İlk Mektep, Maarif Nizamnamesi.

* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ilhanpalali@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8912-8021

Reform At Primary Schools In Ottoman State And Primary Schools In Urfa

Abstract

The reform movements initiated by the Ottoman Empire to get rid of the European pressure were based on a planned and programmed broad base for the first time in the period of Selim the 3rd. Selim the 3rd opened military schools in the field of education, taking the Western system as an example. Students enrolled in these schools could not adapt to the new system. It has been observed that the need to reform the current education system has arisen. However, in the time of Mahmut the 2nd, this issue was addressed. Sultan Mahmut, who was thinking of making fundamental reforms in the country, first published a will in 1240/1824 and wanted to make primary school compulsory in order for children not to remain ignorant and to fulfill their religious duties. When the desired goal was not achieved, this issue was discussed again immediately after the announcement of the Tanzimat and at the Meclis-i Umur-ı Nafia. In the prepared report, attention was drawn to the relation of progress to worldly and spiritual gains, production and technology, and the necessity of improving education.

Sultans such as Abdülmecit, Abdülaziz, Abdülhamit, who came after Mahmut, gave the necessary importance to education. They worked for the development of education by opening new schools throughout the country. Classical period primary education institutions, the first step of Ottoman education, reconsidered and reformed the primary schools. They opened a new type of first school in primary education. They reorganized primary education with the examples they took from European education. However, the desired success could not be achieved due to the lack of sufficient infrastructure due to economic resource constraints.

In this article, we will try to reveal the renewal movements of the Ottoman Empire in the field of primary education and the old and new primary education institutions that emerged as a result of their reflections in Urfa, their names, their educational status, the lessons given, the teachers, the resources and the success of the documents.

Keywords: Ottoman State, Urfa, Sıbyan Schools, Primary School, Maarif Nizamnamesi.

Osmanlı Devleti'nde İlköğretim Mektepleri

1. Sıbyan Mektepleri

Sabi denilen beş-altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların okutulması amacıyla açılmış olan ilköğretim kurumlarına Osmanlı Devleti'nde genel anlamda "Sıbyan Mektebi" denilmiştir.¹ Osmanlı Devleti'nde başlıca ilköğretim kurumları olan sıbyan mektepleri İslamiyet'in ilk yıllarında Kuran'ı öğretmek ve okutabilmek amacıyla açılmıştı. Zaman içerisinde bu okullar Türk eğitim sisteminde yerini almıştır. Bu okullara Darü't talim, mekteb, mekatib, kütütp, muallimhane, taş mekteb, mahalle mektebi gibi isimlerde verilmiştir.

Sıbyan mekteplerinin tarihçesi Osmanlı Devleti'nden önceye gider. Okul mimarilerini Türklerin geliştirildiği kabul edilse bile birçok eski uygarlıkta benzer işlevi yerine getiren mekteplerin mevcudiyetine rastlanmıştır. Özellikle Selçuklu döne-

¹ Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1890)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 215.

minde Osmanlı dönemindekine benzer sıbyan mektebi modelleri sıkça gözlenmiştir. İslam âleminde genellikle medrese eğitiminin ilk başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kendisine uygun bir gelişme sahası bulan vakıf sistemi birçok kurumu etkilemiş ve sıbyan mekteplerini de şekillendirmiştir. Sıbyan mektepleri de Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'a girmiştir.² Sıbyan mektepleri padişahlar, valide sultanlar, büyük devlet adamları ve hayrsever vatandaşlar tarafından kurulurdu.³

Belli bir teşkilata ortak eğitim öğretim sistemine sahip olmayan bu mektepler bağlı oldukları vakıfların gelirleri ve bu vakıflar tarafından konulmuş şartlara göre idare edilirdi. Çoğu cami ve mescitlerin yanında bulunurdu. Bu mekteplerde dersler sabah namazından sonra başlar, öğlen ve akşam yemekleri için ara verilir, yatsı namazına kadar devam ederdi. Padişah mekteplerinin çoğunun talebeleri yanında bulunan imaretlerden, aş ocağından parasız yemek yerlerdi. İmaret olmayan mekteplerde talebelerine ayrıca yemek parası verilirdi.⁴ Tanzimata kadar vakıflarının geliri olmayan bazı sıbyan mektepleri çocuklardan haftalık almak suretiyle işleyen hususi mahiyette varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁵ Tanzimata gelinceye kadar sıbyan mekteplerinde Arapça Elifba, Kur'an, Tecvit, ilm-i hal, namaz ayetleri, dualar ve namaz kılmak öğretilmiştir.⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin her alanda olduğu gibi eğitimde de gerilemişti. Bu okullar kendilerini yenileyemediklerinden zaman zaman içinde işlevlerini yitirmişlerdi. Bu durum üzerine eğitim konusunda ıslahat yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.⁷

Dört sınıf olarak planlanan yeni açılan sıbyan mekteplerinde eskiden olduğu gibi hep birlikte yerine sınıf usulüne göre ders verilmesi ve sınıf geçmenin imtihanla olması planlandı. Dördüncü yıl sonunda da okulu bitirme sınavı yapılırdı.⁸ Bu mekteplerin masraflarının öğrenci velilerinin tarafından karşılanması usulü kararlaştırıldı. Zamanla okul-çevre ilişkisi kurulmaya çalışılarak ilköğretim konusunda gelişme sağlanmaya başlandı.⁹

Ülkede önemini yitiren sıbyan okullarında reformlar yapmak düşüncesinde olan II. Mahmud ülkenin kalkınma yolunun eğitimden geçtiğini biliyordu. Bu amaçla ilk önce H. 1240 (M. 1824-1825) da yayınladığı bir irade ile ilköğretimi İstanbul için mecburi hale getirdi. Sıbyan mekteplerinin durumunu ele aldı. Çocukların cahil olmamaları ve dini vecibelerini yerine getirecek temel bilgilere sahip olabilmeleri için ergenlik çağına kadar mektebe gönderilmelerini emretti. Fakat bu irade ile istenilen amaca ulaşılmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰

² Şehnaz Öztürk, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa'da Eğitim*, HRÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006, s. 29.

³ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından, Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, Cilt: 15, Ankara 2002, s. 35.

⁴ M.Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: III, İstanbul 1993, s. 202.

⁵ Vedad Günyol, "Mektep", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, MEB, Eskişehir 1997, s. 655-656.

⁶ Günyol, "a.g.m.", s. 656.

⁷ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s. 39.

⁸ H. Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 58.

⁹ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s. 39-40.

¹⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 224.

Tanzimatın ilanından bir müddet önce 1838 Umur-u Nafia Meclisi'nce mevcut mektepleri bir düzene koymak gayesi ile hazırlanan bir layiha ile sıbyan mekteplerini küçük büyük olmak üzere ikiye ayırdı. Bunların ders programlarını tespit etti. Buna göre küçük mahalle mektepleri, hece ve bir iki hatim indirmek suretiyle Kur'an öğretimine münhasır olacaktır. Bu layihanın ilköğretim konusunu ele alması Avrupa'nın gücünün eğitime dayalı olduğunun anlaşıldığını göstermektedir.¹¹ Dini bilgiler insanı ahirette kurtuluşa hazırladığı gibi fen ve ilim insanın dünyada mutlu ve müreffeh olmasını sağlar. Halkı cahil olan bir millet müreffeh ve zengin olamaz.¹² Dolayısıyla eğitimi tabana yayıp dünyevileştirmek düşüncesi geliştirilmek istenmiştir.

1846 tarihinde yayımlanan bir talimatname ile sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler arasında Harekeli Türkçe, muhtasar ahlak risaleleri, Türkçe tecvit, Türkçe ilm-i hal ve yazı dersleri ilave edilmiştir.¹³ Yapılan bu çalışma ile klasik dönem sıbyan okullarının da ıslahına önem verildiği anlaşılmaktadır.

1847'de yeni bir talimatname ile ilköğretim süresi dört yıl ile sınırlandırılarak rüştiyelere öğrenci yetiştirmesi düşünülmüş, ilköğretimde birlik ve bütünlük temini yoluna gidilmişti. Ayrıca okuma, yazmaya, derse devam mecburiyetine, okullara taş levha, divitin konulması ve okulların teftişi gibi konulara önem verilmiş¹⁴ ise de ne yazık ki parasızlık ve hocasızlık yüzünden istenilen amaca ulaşılmamıştır.

1857 Maarif Nazırlığı'nın kurulmasıyla sıbyan okullarının ıslahı yeniden gündeme gelmişse de bu konuya ancak 1863'te teşebbüs edilebilmiştir. Tespit edilen okullarda yeni usul tedrisatın uygulanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda hocalara devletçe maaş bağlanması, ilköğretimin parasız ve temel eğitim olarak kabul edilmesi gibi fikirleri benimsenmiştir.¹⁵

18 Haziran 1869'de hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sıbyan okulları yeniden ele alınarak düzenlenmiştir. Maarif Nizamnamesi'ne göre; ilk mekteplerin sayısının 35-40 bin ulaştığı ve bunların sayılarının artırılması gerektiği bu mekteplerin idare ve masrafının eskiden olduğu gibi ahalie bırakılmasının gerektiğini söylüyordu. Buna göre 3. madde: Her mahalle ve köyde ve icabına göre en az bir, halkı karışık olan yerlerde biri İslam diğeri gayrimüslime ait olmak üzere birer sıbyan mektebi bulunacaktır. 4. madde: Sıbyan mekteplerinin bina masrafları eğitim öğretim giderleri hocaların maaşları o yerin halkı tarafından karşılanacaktır. 5. madde: Hocaları nizamnameye göre atanacaklardır. 6. madde: Sıbyan okullarının tahsili müddeti dört yıldır, bu süre zarfında yeni usule göre Kur'an-ı Kerim, tecvit yazı, fenn-i hesap, coğrafya, tarih gibi dersler okutulacaktır. 7. madde: Devam mecburiyeti olup erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arasındadır. 9. madde: Bir mahalle veya köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tah-

¹¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, İstanbul 1941, s. 330-331.

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 59.

¹³ Günyol, "a.g.m.", s. 656.

¹⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁵ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945, s. 39-40.

sil edilecektir. 10, 11, 12, 13. maddeler özetle okula devamla ilgili olup devamın sağlanması için velilerin takibi özürsüz olarak devam edilmediği takdirde para cezasına çarptırılacağı hususundadır. 15. madde: Tahsil müddetini tamamlayanların imtihan nizamnamesi göre diploma alacakları bu diploma ile rüştiyelere imtihansız alınması gibi hususlar yer alıyordu.¹⁶

1867'de bütün imparatorlukta 247.017 erkek, 126.454 kız toplam 368.471 öğrencinin okuduğu 11.008 mektep vardı.¹⁷

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle ilköğretim alanında yapılan düzenlemeler ilköğretimin öneminin iyice anlaşılmasına başladığı görülmektedir. Öğretim yaşına gelmiş çocuklara en azından okuryazar etmek temel İslami bilgileri, coğrafya ve Osmanlı tarihi hesap tekniğini öğretmek askeri okullara ve sivil okullara gidecek öğrencilere temel bir eğitim vermek istediği anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu nizamname ders verecek hocaların da eğitimine önem vermiştir. Ders verecek hocaların Darü'l Muallimin mezunu olması şartını getirdiği gibi nizamnameye uymayan hocaların cezalandırılarak işten çektilmesinde kararlaşmıştır.¹⁹ Bu nizamnamede gayrimüslim ve Müslüman kız sıbyan mekteplerine de yer verilmişti. Büyük olmayan yerlerde kızlara mahsus mektepler yapıncaya kadar kızlar erkek çocuklarıyla aynı mektebe gidecekler, fakat karışık oturmayacaklardı. Ayrıca kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktı.²⁰

23 Temmuz 1872'de bütün vilayet ve sancaklara gönderilen bir layihadan sıbyan mekteplerinde ders veren hocaların yeterli kalite ulaşmadığı anlaşılmaktadır ki: sıbyan okullarında ders veren öğretmenlerin imtihan edilerek ehliyetlerini ispat etmelerini istenmiştir.²¹ Ancak bu kararnameye göre yapılan sınavlardan herhalde yeteri kadar sonuç alınmamış olmalı ki önce bu sebeple tahsisatı kesilmiş olan İstanbul'daki Sıbyan-ı Darülmualimin'in hocalarının yeniden tahsisatının sağlanması için Maarif Nezareti'nden Başbakanlığa bir mazbata yazılıyordu.²² Sıbyan okullarının inşa, tamir ve diğer masraflarıyla hocalarının maaşlarının yerel halkı tarafından karşılanması devletin mali gücünün yeterli olmamasından dolayı bu yola gidilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak halkın da yeterli gücü olmadığı gibi çocuklarını okutmaya da pek hevesli olmadıklarından bu konuda arzulanana sonuca yeteri kadar ulaşılmamıştır.

¹⁶ Komisyon, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014, s. 103-104-105.

¹⁷ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984, s. 40.

¹⁸ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, ilgili 5-6. maddeler.

¹⁹ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, ilgili 15. madde.

²⁰ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, ilgili 16. madde.

²¹ "...Mekاتب-i sıbyanlarda tedris olunacak dersler için... evvel emirde vilayet merkezleriyle ve kaymakamlıklarda rüşdiye mektebi muallimleri ve erbab-ı kalemden ve mahalli ulemasından mürekkebi bir komisyon teşkil edilerek mevcut sıbyan hocaları oraya Celb edilerek mezkur derslerden imtihan edilerek isbat-ı ehliyet eyleyecekleri... bu derslerde noksanı olanların yerlerine imtihanında isbat-ı ehliyet etmiş olanların tayin edilmeleri..." , BOA, MF.MKT. 2/176, Fi Cemaziyellevvel 1289.

²² BOA, MF.MKT. 3/171, Fi 17 Cemaziyelahir sene 1289.

2. İptidai Mekteplerinin Açılması

Yukarıda belirttiğimiz üzere bir taraftan yeterli olmayan alt yapı ve ekonomik güç diğer taraftan gelişimci zihniyete karşı olan gelenekçilere rağmen hükümet sıbyan okullarını ıslah etmeye çalışmıştır.

1869 Nizamnamesi'ne göre sıbyan okulları ıslah edilirken aynı zamanda "İptidai" adı altında yeni usulde öğretim yapan ilkokullar da 1870 yılından itibaren açılmaya başlamıştır. Bu okullarda Elifba ders kitapları yeniden düzenlenmiş çocuklara okumayı sevdirmek için kitapların resimli olması şartını getirirken aynı zamanda bu kitapların okumayı 6 ayda öğretecek kolay yöntemler bulmasına dikkat çekilmiştir.

İptidailer yeni usule göre tedrisat yapacaktı. İptidailer ilk önce İstanbul'da açıldı. Sonra imparatorluk geneline yayıldı. 1872'de alınan bir karar gereği mahalle ve köylerin müsait yer ve binalarında mektep açılması, uygun bina yoksa yeni binaların yapılması için halkın zorlanarak teşvik edilmesi, açılacak mekteplerin hocalarına yılda 800-1200 kuruş arası ücret ödenmesi, bu ücretlerin mekteplerin vakfı varsa onlardan karşılanması yoksa bölgenin avarız parasından, mahalle ve köylerde mirasçısı olmayan ve hayrat için vasiyet olunmuş paraların okullara ayrılmış hissesinden karşılanması, halkın vereceği fitre ve kurban derilerinin toplanması, bunlar da yetmezse halktan alınacak ianelerle tamamlanması cihetine gidilmiştir.²³

II. Abdülhamid dönemine yeni açılan ilk mekteplerin idaresi Tanzimatçılara bırakılmıştır.²⁴ Tanzimatçılar tarafından eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak sıbyan okulları seviyesinde iptidai adıyla yeni okulların açılması ancak 1872'de açılan iptidai numune mektepleri ile mümkün olabilmiştir. Böylece ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu ikilik ilköğretimde sıbyan mektebi ve iptidai mektebi olarak görünmüşse de aslında Usul-u Atika ve Usul-u Cedide olarak da temelde uzun bir süre devam etmiştir. Tanzimat devrinde müesseselerde ve fikirlerde meydana gelen bu ikiliğin kaçınılmaz sonucu olan eski-yeni mücadelesinden maarif alanında en çok ilköğretim zarar görmüştür.²⁵

1876 anayasası hazırlanırken 114. madde ilköğretim meselesi yeniden ele alınmış, ilköğretim mecburi hale getirilmiş, aynı zamanda bu madde ile kız ve erkek çocukların eğitim imkânlarından eşit şekilde faydalanması anayasa ile teminat altına alınmış oluyordu.²⁶

II. Abdülhamit Han devrinde 1876 yılında ilköğretimde şu yeniliklerin yapılması düşünülmüştü:²⁷ İlköğretimde iptidai mekteplerinin çoğaltılması, açılmasında önceliğin ve ağırlığın Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlere verilmesi, taşrada darulmualliminler açılması, ders müfredatının bir program

²³ BOA, MF.MKT, 1/171, Fi 17 Cemaziyelahir, sene 1289.

²⁴ Kodaman, a.g.e., s. 67.

²⁵ Kodaman, a.g.e., s. 68.

²⁶ "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun mündericati ve teferruatı nizamı mahsus ile tayin kılınacaktır.", 1876 Kanun-i Esasi, 114. madde.

²⁷ Kodaman, a.g.e., s. 142.

şeklinde takip edilmesi düşünülmüştür. Aynı zamanda gayrimüslim mekteplerinde gayri milli eğitimin önüne geçmek için büyük mektepler açarak kaynaşmayı sağlayarak ilkokul çocuklarına Osmanlılık bilincini aşılmasını istenmişse de ayrımcılık düşüncesinin yayılmasından dolayı başarılı olamamıştır.²⁸

1876'dan evvel imparatorluk dâhilinde bulunan iptidai okullarının sayıları 200'ü geçmiyordu. Bu durum Tanzimatçıların rüştiye okullarını, sıbyan ve iptidailere tercih etmelerinin sonucudur.²⁹ 1882'den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği ortadan kaldırmak için tüm ilkokulları iptidai mektebe dönüştürmeye başlamıştı. Bu tarihten sonra Devlet Salnamelerinde ve diğer vesikalarda daha çok iptidai adının geçtiğini görürüz.³⁰

1882 yılında vilayetlerde maarif müdürlerinin en önemli vazifelerinden birinin buldukları yerlerde iptidai mektepleri açmak, bulunanları tanzim ve islah etmekle görevlendirilmiş olmaları ilköğretimin gelişmesini sağlamıştır. 1887'de bir Maarif Komisyonu toplandı. Bu komisyon taşra ilköğretimini de ele aldı. Değerlendirme raporuna göre şikâyetler hep aynı idi. Binaların yetersizliği kaynak eksikliği öğretmenlerin yeterli donanımına sahip olmaması gibi konularıydı.³¹

1891 yılında yeniden yapılan bir düzenlemeyle şehirlerde iptidai mektepleri 3 sınıfa indirilerek köy mektepleri için 4 yıllık bir tedrisat süresi uygun görülmüştür. İptidai mekteplerinin müfredatları 1892 yılında daha düzenli, planlı ve programlı bir şekilde yapılmıştır. 1892'de iptidailerde okutulan derslerin; Elif Ba, Kur'an-ı Azimüşşan, Tecvid, İlmihal, Ahlak, Sarf-ı Osmani, Hesap, Hüsn-ü Hat olduğu görülmektedir.³²

Meşrutiyetin ilanına kadar sayıları giderek artan iptidailerin bir kısmı 6 Ekim 1913'de Tedrisat-ı İptidaiye sistemine uyularak numune rüştiyeleri haline getirilmiştir. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı 101 maddeden ibaret olup ilköğretimin mecburi ve devlet okullarında parasız olacağı kararlaştırılmıştı.³³

Tevhid-i Tedrisat'a kadar devam eden sıbyan-iptidai ikiliği ancak 1924 yılında ilköğretimin tek sistem haline getirilmesi düşüncesiyle 5 yıllık bir temel eğitim kurumu haline getirilerek ortadan kaldırılmıştır.³⁴

1. Urfa Sancağı Merkez Kazası Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

a. Urfa Merkez Kazası Sıbyan Mektepleri

Urfa sıbyan mekteplerinden tarihi bilinen en eskisi, Urfa'da Behram Paşa vakfına ait olup (1568-1569) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere Ruha da

²⁸ Kodaman, *a.g.e.*, s. 143.

²⁹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 77.

³⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 68-69.

³¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 81-82-83.

³² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989, s. 251.

³³ Reşat Özalp - Aydoğan Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, M.E. Basımevi, İstanbul 1977, s. 23.

³⁴ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E. Basımevi, Ankara 1964, s. 40.

bina ettikleri darü-t ta'limindir. Vakfiyesine göre muallimine yevmi dört akçe ücret tahsis edildiği kayıtlarından anlaşılmaktadır.³⁵ Yine en eski tarihlilerinden birisi (1658-1659) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığı üzere bu vakfa ait sıbyan okuludur. Evliya Çelebi, Urfa'ya geldiğinde (1646) şehri ziyaret etmiş, Urfa'da toplam 30 adet sıbyan mektebi bulunduğundan bahsetmektedir. Bu mekteplerin en meşhurları Kızıl Cami Sıbyan Mektebi, Hazreti İbrahim Halil Mektebi, Sultan Hasan Mektebi, Ak Cami Mektebi gibi sıbyan mekteplerinden söz ederek bu mekteplerde öğrenim gören yetim talebelere vakıfları tarafından para keseleri ve hediyeler dağıtıldığını anlatmaktadır.³⁶ 220 no'lu Urfa Şer'îye siciline göre, yukarıda adı geçen Kızıl Cami Sıbyan Mektebi ile ilgili olarak şu kayıtlar yer almaktadır. Urfa'da Kızıl Camisi demekle maruf Câmî-i Kebir vakfından olmak üzere vakf-ı mezbûreden yevmi beş akçe vazife ile muallim-i sıbyanlık cihetlerine berat-ı şerif ile Ali Halife bin Halil'in oğulları Abdürrahim ve Mehmed muallim-i sıbyan olarak görevlendirilmişlerdir. (695 numaralı belge) belgeden anlaşıldığı üzere Kızıl Cami Vakfı'na ait sıbyan mektebi hala varlığını sürdürmekte idi ve iki tane sıbyan muallimi bulunduğu görülmektedir.³⁷ Harran Kapı Medresesi'nin 1725 yılındaki vakfiyesine göre sıbyan mektebi Lütfullah cami avlusunda bulunuyordu.³⁸ 8 Nisan 1851 tarihli bir vesikada Urfa'daki Yusuf Paşa Camisi ve mektebi için Urfa'ya bir saat uzaklıkta bulunan Sırrın köyünün vakfedildiği kayıtlıdır.³⁹ Urfalı şair ve mutasavvıf Mehmet Emin Sakıb Efendi tarafından inşa edilen medresenin yanında bir sıbyan mektebi de inşa ettirmiştir (1860-1861).⁴⁰ Ayrıca Çakeri Camisi Sıbyan Mektebi, Dabbağhane Camisi Sıbyan Mektebi, Hacı Yedigâr Mescidi Sıbyan Mektebi, Haydar Ağa Sıbyan Mektebi, Kara Meydanı Camisi Sıbyan Mektebi, Alihan Bey Camisi Sıbyan Mektebi yanında Muhammed Fazlı Efendi Sıbyan Mektebi, Urfa Hükümet konağında vaki Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Urfa'da sıbyan mekteplerinin Osmanlı Devleti'nde genelinde devlet adamları ve hayırsever kişiler tarafından yaptırılarak bunların vakıfları tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Urfa'daki sıbyan mektepleri, cami külliyesi veya medrese müştemilatı içinde bulunuyordu. Urfa sicillerindeki ifade ve kayıtlardan sıbyan mekteplerindeki çocuklara genellikle cami imamı tarafından ders verilmektedir.⁴² Urfa Sancağı'ndaki ilköğretim kurumlarına ilişkin araştırmalar

³⁵ Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1995.

³⁶ "Tarihi mektebi darü't ta'limi sıbyanı tflânu ebcedhan..." Seyit Ali Kahraman - Yüce Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Transgırsiyonu*, 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 92.

³⁷ *220 Nolu Urfa Şer'îye Sicili*, (H. 1309 - 1311 / M. 1892-1893).

³⁸ Mehmet Memiş, "Osmanlı Dönemi Urfa Medreseleri", *Osmanlı Urfa'sı*, Şanlıurfa 2018, s. 174.

³⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri*, S. 5-6, İstanbul 1993, s. 90.

⁴⁰ Editör: Abdullah Ekinci, "Tarihi Seyirde Urfa'da Yaşayan Tasavvuf Tarikatları", *Osmanlı Urfa'sı*, Şanlıurfa 2018.

⁴¹ Mehmet Memiş, Osmanlı dönemi Urfa medreseleri Harran Kapı Medresesi sıbyan mektebi Lütfullah cami avlusunda bulunuyordu. 1725 vakfiyesinde bir muallim hane ve Sıbyan-ı Müslim'inden bahsedilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bir vakfı tarafından yönetilmekte idi. Memiş, "a.g.m.", s. 174.

⁴² Taş, *a.g.e.*, s. 216.

oldukça kısıtlıdır. 1869 Maarif Nizamnamesi'yle Urfa'da çağdaş anlamda ilkokullar kurulmaya başlamıştır.

H. 1285 (M. 1868)'de Urfa Sancağı merkez kazasında 31,⁴³ H. 1286 (M. 1869) Urfa Sancağı merkez kazasında 34,⁴⁴ sıbyan mektebi bulunmaktadır. Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi'nin Urfa'ya geldiği 1646 yılından 1868 yılına kadar Urfa'daki mektep sayısında ancak bir mektep artışı olmuştur. Fakat 1869 Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanması ile sıbyan mektebi veya diğer mekteplerin sayısında bir artış olmuş, o yıl üç mektep daha açıldığı görülmektedir. Muhtemelen bunlar sıbyan mektebi olmalıdır.

H. 1288 (M. 1871) de Urfa Sancağı merkez kazasında yine 34,⁴⁵ mektep bulunduğu görülmekte olup mektep sayısında 1871'e kadar bir artış olmamıştır. Fakat esas artış H. 1300 (M. 1883) 1883 yılında olmuştur. Çünkü Maarif Nezareti 1882 yılından itibaren ilköğretimdeki ikiliği ortadan kaldırmak için tüm sıbyan mekteplerini iptidaiye dönüştürmeye kararı almıştı. Buna göre Urfa'da 44 İslam mektebi ve 756 öğrenci ile sayılarında artış olduğu görülmektedir.⁴⁶ H. 1303 (M. 1886),⁴⁷ H. 1305 (M. 1888)⁴⁸ M. 1891 yıllarında Urfa kazasında da mektep sayısı aynı kalmıştır. Ancak öğrenci sayısında önemli bir artış olmuştur. Vitali Cunet'e göre Urfa merkez kazasında 1330 Müslüman öğrenci okumaktaydı.⁴⁹ H. 1313 (M. 1895) ve H. 1316 (M. 1898).⁵⁰ H. 1317 (M. 1899),⁵¹ H. 1318 (M. 1900),⁵² H. 1319 (M. 1901)⁵³ H. 1320 (M. 1902) Halep Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre Urfa merkez kazasında 31 İslam Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı.⁵⁴ Yukarıdaki Halep Vilayeti salnameleri kayıtlardan anlaşılacağı üzere: 1888 yılından 1903 yılına kadar mektep sayısında 44'den 31'e kadar önemli bir düşüş yaşanmıştı. Ancak aşağıdaki kayıtlardan bu düşüşün daha da devam ettiği görülmektedir. Şöyle ki: H. 1321 (M. 1903) yılına gelindiğinde Urfa merkez kazasında 24 İslam sıbyan mektebi bulunmaktaydı.⁵⁵ H. 1322 (M. 1904).⁵⁶ H. 1323 (M. 1905).⁵⁷ H. 1324 (M. 1906).⁵⁸ H. 1326 (M. 1908).⁵⁹ 1903'den 1908 yılına gelindiğinde yukarıdaki kayıtlardan sıbyan mektepleri sayısının 24'e düştüğü görülmektedir. Salname kayıtlardan bu düşüşün se-

⁴³ H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi, s. 198.

⁴⁴ H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi, s. 157.

⁴⁵ H. 1288 Halep Vilayet Salnamesi, s. 138.

⁴⁶ H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi, s. 116.

⁴⁷ H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi, s. 225.

⁴⁸ H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi, s. 250.

⁴⁹ Vital Cunet, *La Turquie D'asie*, C. II, Paris 1891, s. 261.

⁵⁰ H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi, s. 285.

⁵¹ H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s. 295.

⁵² H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s. 310.

⁵³ H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s. 325.

⁵⁴ H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi, s. 276.

⁵⁵ H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 386.

⁵⁶ H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 409.

⁵⁷ H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.

⁵⁸ H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 410.

⁵⁹ H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.

bebi anlaşılmamaktadır. Bu durum ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntısından kaynaklanabilir. Yukarıda verdiğimiz Urfa merkez kazası İslam sıbyan mektepleri ile ilgili Evliya Çelebi ve Halep Salnamesi kayıtlarını karşılaştırdığımız zaman aşağı yukarı iki yüz elli yıllık dönemde Urfa sıbyan mekteplerinin sayılarının 30 civarında olduğu hatta 20. yüzyılın başından itibaren sayılarının daha da azaldığı görülmektedir. Konu ile ilgili olarak 11 Şevval 1319 (22 Ocak 1902) tarihli bir belgede Urfa'daki okulların esaslı bir gelirleri olmadığından, okulların kapanmakla yüz yüze kaldığı, çocukların ecnebi ve Hristiyan okullarına meylettiği, bunların önüne geçilmesi için İskenderun'da olduğu gibi Urfa'da da belediyece alınan hayvan kesimi vergisinin bir kısmının bu okullara verilmesinin uygun olacağı bildirilmektedir.⁶⁰ Bu mektepler bu dönemde Urfa'da bulunan yaklaşık elli kadar olan Urfa camilerinin büyüklerinde ve o tarihler arasında on kadar olan Urfa medreselerinin vakıflarına bağlı olarak varlıklarını sürdürdükleri vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. 250 yıllık dönemde bu okul sayılarının artmamasının en önemli sebebi devletin iyice çökme dönemi içinde bulunduğu ve buna bağlı olarak yeterli ekonomik kaynağı olmadığı için eğitime yeterli kaynak ayıramaması ancak kısıtlı sayıda yeni iptidai açmasını akla getirmektedir. Bundan dolayı yeni okulların açılmasında halktan yardım istemiş, ancak halkından da bu konudaki yetersizliğinden kaynaklanmış olduğu veya salname kayıtlarındaki yazılım hatalardan kaynaklanmış olabilir. Kayıtlardaki 44, 34, 24 sayılarından onar düşüş ve okul sayılarının sonunun dört rakamıyla bitmesi böyle bir ihtimali akla getirebilir.

b. Urfa İptidai Mektepleri

1863 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde sıbyan okullarının yeteri kadar ıslah edilememesinden dolayı ilköğretim seviyesinde iptidai adıyla yeni tip okullar açılmasından yukarıda bahsetmiştik. Bu amaçla ilk iptidai örnek mektebi 1872 yılında İstanbul'da açıldı. 1882'den itibaren Maarif Nezareti ülke genelinde tüm ilkokulları iptidai mekteplerine çevirme kararı almıştır. Ancak uygulamalardan bu konuda yeteri derecede başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarına göre Urfa'da yeni tip sıbyan mektebi olan iptidailerden ilk kez 17 Mayıs 1319 tarihli bir kayıta Urfa'da sekiz sene önce açılan dört iptidai mektebinden bahsetmektedir.⁶¹ Bu mekteplerin R. 1310, 1311/1895, 1896 senesinde açıldığı⁶² ve R. 1314 ilk mezunlarını verdiği anlaşılmaktadır.⁶³ Yine 17 Nisan 1313 / Zilkade 1314 tarihinde Halep vilayetinden Maarifi Umumiye Nezareti'ne gönderilen bir arz da Urfa Mutasarrıfı Dede Paşa zamanında halkında yardımıyla önce iki iptidai sonrada iki iptidai daha açılarak toplam dört iptidai tamamlanmış olup açılışlarının öğrenci sayısının artmasını sağladığını bildirmekteydi. Yine bu belgeye göre Hayriye İptidai Mektebi Bey Kapısında, İrfaniye Mektebi Yusuf Paşa Mahallesinde,

⁶⁰ BOA, MF.MKT., 00599.00049.023.

⁶¹ BOA, MF.MKT., 0009.0005.005.

⁶² BOA, MF.MKT., 00709.0054.005.

⁶³ BOA, MF.MKT., 0477.00057.004.

Feyziye Mektebi, Debbaghane Mahallesinde, Sadiye Mektebi Camisi Kebir Mahallesinde açılmıştı.⁶⁴

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde aynı konuyla ilgili olan başka bir belgede "Urfa'da Mutasarrıf Dede Paşa zamanında mutasarrıfın ve ahalinin nakden yardımı ile açılan dört iptidai mektebinde yeni usulle göre tedrisata başlatıldığı 1314 senesi için birinci defa olarak Mekatib-i Mezkûre'den Mekteb-i Rüştîye'nin birinci senesine otuz dört şakirt yetiştirildiği böylece adedi-i şakirdanın bu sene bir misli daha ziyadeleşeceği..."⁶⁵ kayıtlıdır. Ancak bu mekteplerin esaslı bir geliri yoktu. Konu ile ilgili olarak Dede Paşa Halep Maarif Müdürlüğü'ne yazdığı bir arz da sağlam gelirler tahsis edilmesini tavsiye etmişti. Halep Vilayeti valisi bu durumu 27 Mayıs 1315'de merkeze bildirmişti.⁶⁶ İptidai mektepleri muallimlerinin yeterli kaynak olmadığı için çok geçmeden maaşlarını alamadıkları anlaşılmaktadır. Bunun sebebi bir arşiv belgesine göre de mekteplerin gelirlerinden biri Karakoyun Deresi'nde yikanan yünlerden alınan vergiden karşılanıyordu. İki sene yağmur yağmadığı için dere kurumuştur. Ayrıca reji müdürü Maarif Müdürlüğü'nden kiraladığı hanenin 3000 kuruş olan kira bedelinin çok olduğunu söyleyerek bu miktarı o yıl vermeye yanaşmamıştır. Bundan dolayı hocalar üç ay maaş alamamıştı. Bu yüzden kapanma derecesine gelmiştir.⁶⁷ Mektep muallimleri Bakır, Mustafa, Nuri, Süleyman, Müslim, Osman, Kamil, Ali Maarif Nezareti'ne üst üste çektikleri telgraflarda maaş almadıklarını bu yüzden geçim sıkıntısı çektiklerini dilenecek hale geldiklerini iletmışlerdir.⁶⁸ Bu konuyu çözmek için Urfa Maarifi'yle Halep Maarif Müdüriyeti ve Maarif Nezareti arasında çeşitli yazışmalar yapılmıştır.⁶⁹ Konu Şurayı Devlete götürülmüş, belgenin devamında mealen mekteplerin kapanmaması çocukların Hristiyan mekteplerine gitmek zorunda kalmaması için bu iptidailerin giderlerinin ve hocalarının maaşlarının karşılanması, kaynak temini için mezbahada kesim yapılan hayvanlardan belediyenin aldığı verginin üçte bir kısmının buraya aktarılmasının sağlanarak sorunun çözülmesine karar verilmiştir.⁷⁰

Halep salnamelerinde Urfa merkez kazasında iptidai mektepleri kayıtlarına ilk kez H. 1316 (1898) yılında rastlanılmıştır.

H. 1316 (M. 1898/1899) Yılında Urfa Merkez Kazasındaki İptidai Mektepleri

İrfaniye İptidai Mektebi, hocaları: Muallim-i Evvel Müslim Atif Efendi, Muallimi Sani Hafız Osman Efendi'lerdi. Mektebin 105 öğrencisi vardı.

Hayriye Mektebi'nde hocalar: Muallim-i Evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Osman Avni Efendi. Öğrenci sayıları 60 idi.

⁶⁴ BOA, MF.MKT, 0351.0006.022.

⁶⁵ BOA, MF.MKT, 0477.00057.004.

⁶⁶ BOA, MF.MKT, 0477.00057.004.001.

⁶⁷ BOA, DH.MKT, 00543.00025.001.

⁶⁸ BOA, MF.MKT, 0477.00057.003.

⁶⁹ BOA, DH.MKT, 02590.0006.0001.

⁷⁰ BOA, I.MF., 000800013.002.001.

Sa'diye Mektebi hocaları: Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallim-i Sani Halil Şakir Efendilerden oluşuyordu: 65 öğrencisi bulunmaktaydı.⁷¹

H. 1317 (1899)'de Urfa Merkez Kazasındaki İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi'nin hocaları bir önceki senenin aynı hocalarıdır.

Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız İbrahim Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Osman Avni Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Kamil Efendilerden oluşan hocaları vardı. Bu kayıtlarda görüldüğü üzere bu okulun öğretmen kadrosuna iki yeni hüsnü hat muallimi katılmıştır.

Saidiye Mektebi'nde, bir önceki senenin hocaları aynıdır.

Fevziye Mektebi'nde ise Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Yaver Efendi hocaları bulunmaktaydı.⁷² 1899'da okul sayısının dört olduğu görülmektedir.

H. 1318 (1900) Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi hocaları: Muallim-i Evvel Müslim Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi.

Fevziye Mektebi Muallim-i Evvel Süleyman Efendi, Muallim-i Sani Ali Efendi hocaları idi.

Saidiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Müslim Efendi, Muallim-i Sani Halil Efendi gibi hocaları vardı.

Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel İbrahim Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Ali Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi İsmail Rahmi Efendi, hocalar görev yapmaktaydı.⁷³

H. 1319 Tarihindeki Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi'nde Saidiye Mektebi'nde hocalarında bir değişiklik olmamış, Fevziye Mektebi'nde Hüsn-ü Hat Muallimi Ali Efendi'nin yerine Mustafa Müslim Efendi görev yapmaktaydı.

H. 1320 tarihli salname kayıtlarında herhangi bir iptidai mektebi kaydına rastlanmamıştır. Bu durumu bir arşiv belgesi şu şekilde açıklamaktadır: *“Urfa'da vaktiyle yeni usul üzere kurulan ve açılışı yapılan dört Müslüman okul binası için karşılık olarak alınan gelirlerin sağlam olmamasından dolayı eğitim kadrosu öğretmenlerine düzenli maaş verilememektedir. Bu yüzden de okullar kapanmak derecesine gelmiştir...”*⁷⁴

H. 1321 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

İrfaniye Mektebi: Muallim-i Evvel Müslim Atıf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Bey hocaları ve 70 öğrencisi vardır.

Hayriye Mektebi: Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Bey hocalar ve 60 öğrenci

⁷¹ H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi, s. 266.

⁷² H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s. 293.

⁷³ H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s. 308.

⁷⁴ BOA, MF.MKT, 0599.00049.023.

bulunmaktaydı.⁷⁵ Salname kayıtlarında görüldüğü üzere bu iptidai mekteplerinden Sa'diye ve Fevziye mekteplerinin kayıtları yoktur, yukarıda konu ile ilgili olarak arşiv belgesine dayanarak yaptığımız değerlendirmeyi göz önüne aldığımızda sorunun kısmen çözülebildiği iki mektebin kapandığını akla getirmekle beraber, diğer taraftan 18 Mayıs 1319 tarihli başka bir belgede sekiz sene önce açılan Fevziye ve Sa'diye mekteplerinin kapatılarak tahsisatının yeni açılan İdadi Mektebi'ne nakil edildiği geçmektedir.⁷⁶

H. 1322 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi: Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Hacı Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi İsmail Rahmi Efendi hocaları ve 45 öğrencisi vardı.

İrfaniye Mektebi: Muallim-i Evvel Müslim Atf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi hocalar ve 70 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁷

H. 1323'de Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendiden oluşan hocaları ve 63 öğrencisi vardı.

İrfaniye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hüsnü Atf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocaları ve 83 öğrenci bulunmaktaydı.⁷⁸

Yukarıda kayıtlardan anlaşılacağı üzere Hayriye ve İrfaniye Mektepleri'nin H. 1323'de öğrenci sayılarının bir önceki yıla göre artmasının kapanan okulların öğrencilerinin bir kısmının bu okullara kaydırıldığını düşündürebilir.

H. 1324 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi: Muallim-i Evvel Müslim Nuri Efendi, Muallimi Sani Halil Mustafa Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi münhal olup, 63 öğrencisi vardı.

İrfaniye Mektebi: Muallim-i Evvel Hüsnü Atf Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Muhammed Bakır Efendi hocalar, 65 öğrenci vardı.

Bir önceki yıl kayıtlarda görülmeyen Saidiye ve Fevziye Mektepleri tekrar açılmış olmalıdır ki Muallimi Sani Halil Efendi, Hüsn-ü Hat Muallimi Ali Efendi hocalar ve 48 öğrenci vardı.

Saidiye Mektebi'nde Muallimi Evvel Osman Hıfzı Efendi, Muallimi Sani Avni Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi münhal, 62 öğrenci bulunmaktadır.⁷⁹

H. 1326 Urfa Merkez Kaza İptidai Mektepleri

Hayriye Mektebi: Hocalar, Muallim-i Evvel Hafız Osman Efendi, Muallim-i Sani Osman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Bakır Efendi. 63 öğrencisi vardı.

⁷⁵ H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 378.

⁷⁶ BOA, MF.MKT, 00709.0054.005.

⁷⁷ H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 387.

⁷⁸ H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 404.

⁷⁹ H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 396-397.

İrfaniye Mektebi: Hocaları, Muallim-i Evvel Müslim Atif Efendi, Muallim-i Sani Hacı Abdurrahman Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Muhammed Bakır Efendilerden oluşmaktaydı ve 83 öğrenci vardı.⁸⁰

Urfa İptidai Mekteplerinin Gelirleri

1320 sene-i mâlisine mahsûs Urfa Mekâtib-i İbtidâ'iyesi mu'allimlerinin ma'âşât karşılığıyla masârifini mübeyyen muvâzenedir.⁸¹

Nev'-i Vâridât	Vâridât (guruş/pâre)
Reji idâresinin bir senelik bedel-i icârı	3000 guruş
Hükümet dâhilindeki kırâ'athânenin bedel-i icârı	1000 guruş
Hükümet dâhilindeki menzilhânenin bedel-i icârı	600 guruş
Köpribaşındaki dükkânların bedel-i icârı	1600 guruş
Çârmelik hânının bedel-i icârı	1400 guruş
Mızrakçı pâzârındaki dükkânın bedel-i icârı	262 guruş 20 pâre
Reji idâresi altındaki anbarın bedel-i icârı	445 guruş
Mekteb-î'dâdî dâhilindeki bakkâl dükkânının bedel-i icârı	400 guruş
Cümle-i yekûn	8707 guruş 20 pâre
İnâs mekteb-i ibtidâ'îsi mu'allimlerinin ma'âşâtı yekûnı	6000 guruş
İki bâb ibtidâ'î mektebi mu'allim-i evvellerinin yekûnı	3120 guruş
İki bâb ibtidâ'î mektebi mu'allim-i sânilerinin yekûnı	2040 guruş
İki bâb ibtidâ'î mektebi hüsn-i hatt mu'allimlerinin yekûnı	960 guruş
İnâs mektebinin hâne icârı	800 guruş
Masârif-i ta'miriyye	768 guruş 10 pâre
Cümle-i yekûn	13688 guruş 10 pâre
Vâridât yekûnı	8707 guruş 20 pâre
Masârif açığı	4980 guruş 30 pare

(Mühür): (...)

Fî 12 Kânûn-ı sâni sene (1)319.

Yukarıdaki belgeden anlaşılacağı üzere iptidai mekteplerinin gelirleri yeterli değildir.

Urfa Mekâtib-i İbtidâ'îye vâridâtını mübeyyen bir kıt'a pusulasıdır.⁸²

	(kuruş)
Urfa zephiyesinin sülüsü	2.800
Urfa hükümet konağı ittisâlinde bulunan kahvehâne icâr bedeli	1.000
Çârmelik Hâni icâr bedeli	2.300
Urfa hükümet konağı ittisâlinde bulunan nehr-i Karakoyun	1.600
Muttasılinda on bâb dükkân icârı bedeli	-
Reji Dâ'iresi icâr bedeli	3.000
Bir bâb attâr dükkânı icâr bedeli	300
Menzil hane icâr bedeli	500
Yekûn Masarifat	(toplam) 38.700 yalnız otuz sekiz bin yedi yüz kuruştur

⁸⁰ H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 404.

⁸¹ BOA, MF.MKT, 00770.0003.001.

⁸² BOA, MF.MKT., 00770.0002.001.

Yukarıda iki belgeyi karşılaştırdığımızda 1320 mali yılına ait belgede iptidai mekteplerinin gelirleri 8707 kuruş 20 para olup giderleri toplam gideri 13.688 kuruş 10 paradır. 4980 kuruş 30 para açığı vardır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere okulların gelirleri yeterli olmadığı için öğretmenlerin maaşlarının ödene-memesinden dolayı okullar kapanma seviyesine gelmişti. İkinci belgede gelirle ilgili revizyon yapıldığı halde gelirlere hayvan kesiminden ancak 2800 kuruş eklenmiş olup toplam gelirler 11.500 kuruşa yükselmiştir. Bir önceki dö-ne-me göre giderlerin değişmediğini varsaysak bile yine de 2188 kuruş açık vardır.

Kız İptidai Mektepleri

1320 senesine ait yukarıdaki belgeden anlaşıldığı gibi Urfa'da bir tane kız iptidaisi olup yılda 800 kuruş kira bedeli olan bir evde öğretim yapmaktadır. Bu mektebin öğretmenlerinin bir yıllık maaşı 6000 kuruştur. 1300 salname kayıtlarında geçen ilk defa yer alan İnas Mektebi (Kız Mektebi)'nin kayıtlarında görüldüğü üzere bir öğretmeni 50 öğrencisi vardır.

H. 1300 (M. 1883) İnas Mektebi muallimi Zekiye Hanım, 50 öğrenci 2 hademe bulunmaktaydı.⁸³ H. 1322 (M. 1904) İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Zekiye Hanım, 7 öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁴ H. 1323 (M. 1905) İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Dursun Hanım, 40 öğrenci bulunmaktaydı.⁸⁵ H. 1324 (M. 1906) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas Mektebi Muallime Hatice Hanım, Nakış Muallimesi Naime Hanım, Hademe Zülfikar Ağa, 47 öğrenci bulunmaktadır.⁸⁶ H. 1326 (M. 1908) Halep Vilayet Salnamesi'nde İnas Mektebi Muallim-i Evvel ve Nakış Muallimesi Dursun Hanım olup, 40 öğrencisi bulunmaktaydı.⁸⁷

1927 Urfa salnamesi kayıtlarına göre Urfa merkez kazası ilk mekteplerine ilişkin bilgiler şöyledir:⁸⁸

Merkez Köy Yatılı Mektebi, Mustafa Kemal Paşa Caddesi üzerinde iki kat kargir olarak inşa edilmiş, müzeyyen bir mimaride yapılmıştır. Yatakhaneleri geniş, dersaneleri sıhhidir. Talebelerinin hepsi köylüdür. Mektebin ilk tesisine yüz kadar talebesi var iken köylülerin maarife karşı gittikçe çoğalan meyil ve muhabbetleri neticesinde bu rakam hızla artmıştır.

Merkez Vatan Mektebi, Maarif Kütüphanesi karşısında ve İzzet Bey caddesi üzerindedir. Yeniden dört dersane ilavesiyle ikmal edilen mektep binası iki katlı kargirdir. Mektebin küçük ve güzel bir müzesi, oldukça geniş bir spor meydanı ve bir de bahçesi vardır. Talebe mevcudu 180'dir.

Merkez İrfaniye Mektebi, şehrin tam ortasında ve Cami'i Kebir'in civarındadır. Dersaneleri şeriat-ı sıhhiyeyi uygundur.

Merkez Nusretiye Mektebi, Dabbağhane mahallesindedir. İki sınıflı yeni açılmış bir mekteptir.

⁸³ H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 378.

⁸⁴ H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 387.

⁸⁵ H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 405.

⁸⁶ H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 396-397.

⁸⁷ H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 405.

⁸⁸ 1927 Urfa Hakkında Cami Salname.

İlk Kız Mektebi, Ak Cami yakınında, güzel bir mimari ile inşa edilmiştir. Muntazam koridorları ve müzeyyen sütunları vardır. Bina iki katlı ve kargirdir. Üst katı dershaneler, alt katı da istirahat salonu, yemekhane teşkil etmektedir. 179 talebesi vardır.

Merkez Ana Mektebi, şehrin ortasında ve büyük camisinin ittisalinde bulunmaktadır. Bunlardan başka merkez kazasında Karaköprü ve Kısas köy mektepleri de vardır. Nakibzade İbrahim Efendi Medresesi'nde 1927 tarihinde bir merkez anaokulu vardı.⁸⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başında Batının ağır baskıları karşısında acil olarak Batıdan aldığı örneklerle eğitim kurumlarını yenilemek ihtiyacını hissedecektir. Eğitim konusuna II. Mahmut ciddi bir şekilde el atarak ilköğretimi zorunlu bir hale getirmek istemiştir. O günün ilköğretim kurumları olan sıbyan mekteplerinin ıslahı gündeme gelmiş, devlet bir taraftan okulların fiziki yapıları ve hocaların maaşlarının karşılanması ile ilgili tedbir almaya çalışırken, diğer taraftan sıbyan okullarının yeni usulle tedrisat yapması için epeyce uğraşmıştır. Bu dönemde sıbyan okullarının yönetiminin halka verilmesi istenmiştir. Devlet bir taraftan eğitim ve öğretimin ilk kademesi olan sıbyan mekteplerinin kaynaklarını tedrisatını ıslah etmeye çalışırken sıbyan okullarında donanımlı öğretmenlere görev vermek için imtihana tabi tutmak istedi. Bu konuda bir kararname çıkardı. Ancak bu konuda yeteri kadar başarılı olunamadığı yukarıdaki belgelerden anlaşılmaktadır. Sıbyan mekteplerini ıslah etmeye çalıştılar. Sonraki dönemlerde diğer padişahlarda ilköğretimi yenileştirmek için çalıştılar. Günümüz modern ilkokullarının temeli olan iptidailer açıldı. Ülke genelinde yeni sisteme göre eğitim-öğretim yapan ilköğretim okulları açıldı. II. Abdülhamit zamanında Urfa Mutasarrıfı Dede Paşa'nın gayretiyle halktan da toplanan yardımla Urfa'da da Hayriye, İrfaniye, Fevziye, Sadiye adı verilen dört tane ilk mektepler açıldı. Ülke genelinde ekonomik sıkıntı had safha olduğu için devlet bu dönemde okullara yeteri kadar kaynak ayıramıyordu. Zaman zaman öğretmenlerin maaşları ödenememiş, geçim sıkıntısı çekmişlerdir. Bu sebeple bazı okullar kapanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı döneminde temeli atılan eğitim kurumlarının Cumhuriyetin ilk döneminde daha geliştirilmeye çalışıldığı, eğitime daha çok kaynak ayrılabilirdiği, en azından okul binalarının inşa edilmesinden anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, MF.MKT, 1/171, Fi 17 Cemaziyelahir, sene 1289; BOA, MF.MKT, 2/173, Fi 17 Cemaziyellevvel, sene 1289; BOA, MF.MKT., 00599.00049.023; BOA, MF.MKT., 00709.0054.005; BOA, MF.MKT., 0477.00057.004; BOA, MF.MKT., 0351.0006.022; BOA, MF.MKT., 0477.00057.004, BOA, MF.MKT., 0477.00057.004.001; BOA, DH.MKT., 00543.00025.001; BOA, MF.MKT., 0477.00057.003; BOA, DH.MKT., 02590.0006.0001; BOA, I.MF., 000800013.002.001; BOA, MF.MKT., 0009.0005.005; BOA, MF.MKT., 0599.00049.023.

⁸⁹ Aynı eser, s. 69.

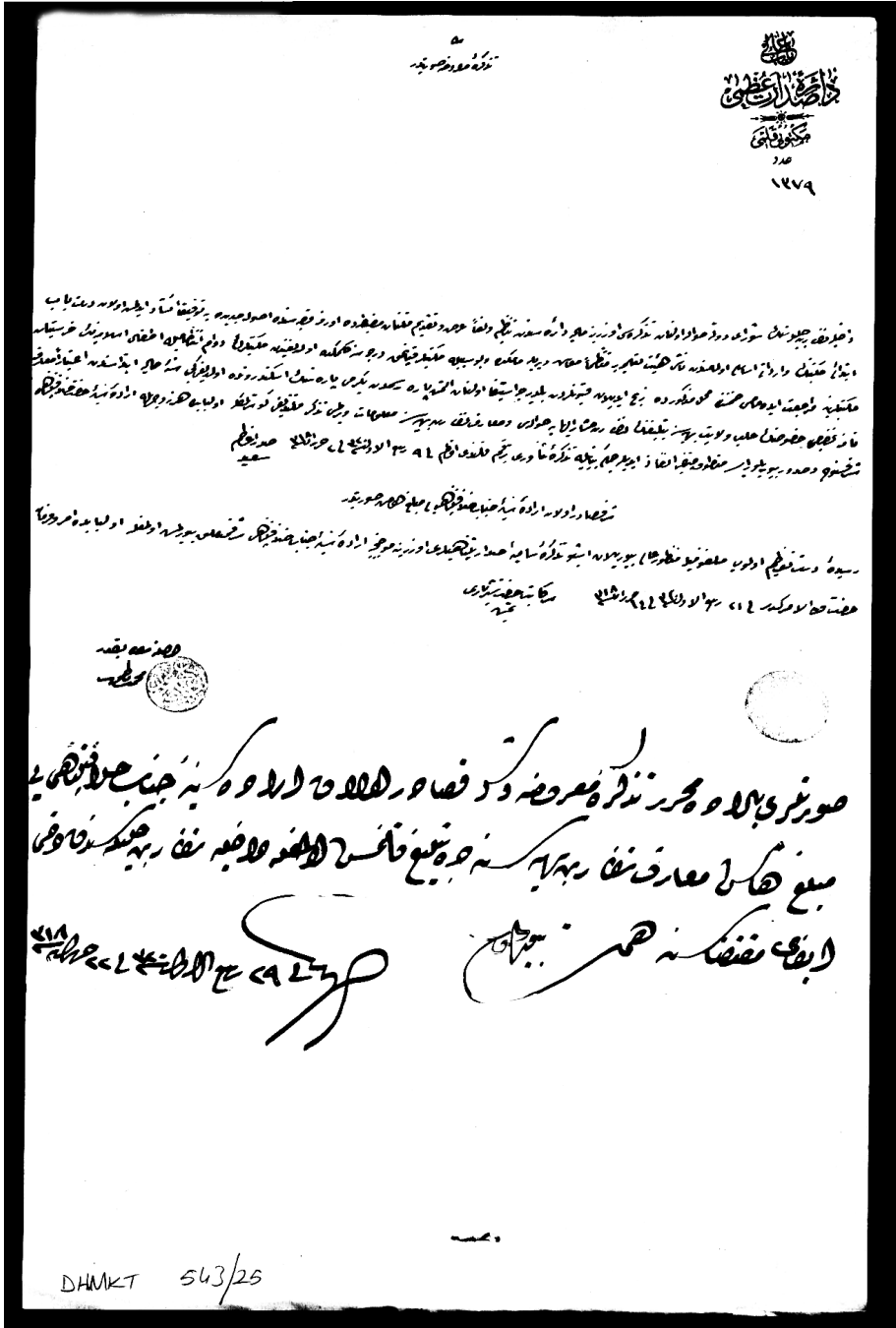
Salnameler

- H. 1285 Halep Vilayet Salnamesi, s. 198.
 H. 1286 Halep Vilayet Salnamesi, s. 157.
 H. 1288 Halep Vilayet Salnamesi, s. 138.
 H. 1300 Halep Vilayet Salnamesi, s. 116.
 H. 1303 Halep Vilayet Salnamesi, s. 225.
 H. 1305 Halep Vilayet Salnamesi, s. 250.
 H. 1313 Halep Vilayet Salnamesi, s. 285.
 H. 1317 Halep Vilayet Salnamesi, s. 295.
 H. 1316 Halep Vilayet Salnamesi.
 H. 1318 Halep Vilayet Salnamesi, s. 310.
 H. 1319 Halep Vilayet Salnamesi, s. 325.
 H. 1320 Halep Vilayet Salnamesi, s. 276.
 H. 1321 Halep Vilayet Salnamesi, s. 386.
 H. 1322 Halep Vilayet Salnamesi, s. 409.
 H. 1323 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.
 H. 1324 Halep Vilayet Salnamesi, s. 410.
 H. 1326 Halep Vilayet Salnamesi, s. 416.
 1316 Maarif Salnamesi, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 5-6. maddeler”.

Araştırma Eserler

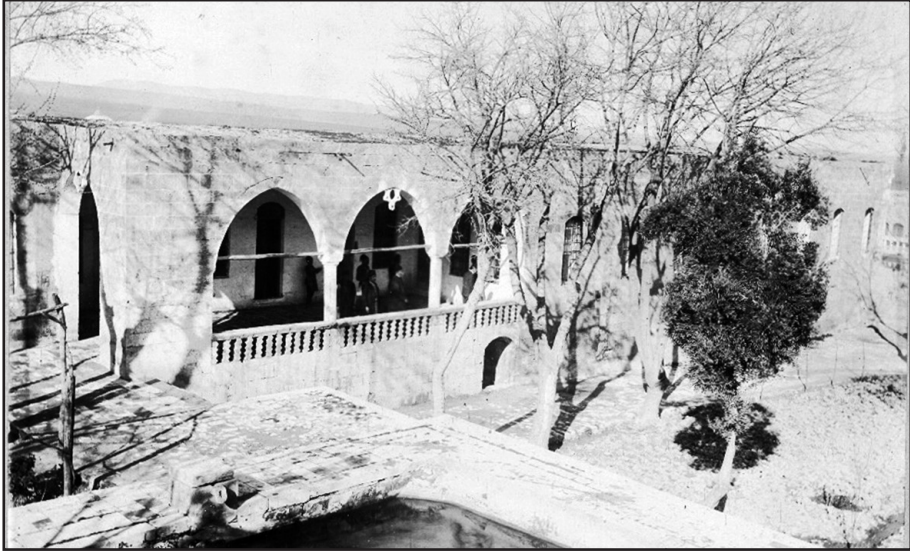
- AKYILDIZ, Ali: *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993.
 AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989.
 BERKER, Aziz: *Türkiye’de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara 1945.
 BİLİM, Cahit Yalçın: *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984.
 CUINET, *Vital La Turque D’asie*, II, Paris 1891.
 EKİNCİ, Abdullah: “Tarihi Seyirde Urfa’da Yaşayan Tasavvuf Tarikatları”, *Osmanlı Urfa’sı*, Ed. Abdullah Ekinci, Şanlıurfa 2018.
 ERGİN, Osman: *Türkiye Maarif Tarihi*, c. II, İstanbul 1941.
 GÜNYOL, Vedat: “Mektep”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, MEB, Eskişehir 1997.
 KAZICI, Ziya: *Osmanlı Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri*, İstanbul 1993.
 KOÇER, H. Ali: *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
 KODAMAN, Bayram: *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.
 KOMİSYON: *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014.
 MEMİŞ, Mehmet: “Osmanlı Dönemi Urfa Medreseleri”, *Osmanlı Urfa’sı*, editör: Abdullah Ekinci, Şanlıurfa 2018.
 ÖZALP, Reşat - AYDOĞAN, Ata Ünal: *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, M.E. Basımevi, İstanbul 1977.
 ÖZTÜRK, Şehnaz: *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa’da Eğitim*, HRÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006.
 PAKALIN, M. Zeki: *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: III, İstanbul 1993.
 TAŞ, Yasin: *Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1890)*, Hiper Yayın, İstanbul 2019.
 UNAT, Faik Reşit: *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E. Basımevi, Ankara 1964.

Ekler

DH.MKT.00543.00025.001

Urfa'da Yeni Usul Üzere Açılan Dört İptidai Mektebi'nin Gelirlerinin Yeterli Olmadığına Dair Belge

Urfa'da Bir İlk Mekteb.
Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fotoğraf: 1721.

مدرستہ کے معائنہ معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور
۱۸۸۰ء میں معائنہ شدہ اور معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور

مدرستہ	نوع درجہ	تعداد	مدرستہ	نوع درجہ	تعداد
	اولیٰ درجہ ابتدائی معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۶۰۰۰		رہبر اور معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۶۰۰۰
	دویم درجہ ابتدائی معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۶۰۰۰		مدرستہ اور معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۶۰۰۰
	سوم درجہ ابتدائی معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۶۰۰		مدرستہ اور معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۶۰۰
	چوتھ درجہ ابتدائی معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۹۰۰		مدرستہ اور معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۹۰۰
	پنجم درجہ ابتدائی معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۸۰۰		مدرستہ اور معائنہ کاروں کی طرف سے معائنہ شدہ اور	۸۰۰
	مجموعاً	۷۸۰۰		مجموعاً	۸۷۰۰
	مجموعاً	۱۶۸۸۰		مجموعاً	۸۷۰۰
	مجموعاً	۱۵۷۰۰			
	مجموعاً	۱۶۸۰۰			

OSMANLI ARŞİVİ
ME.MKT

ME.MKT.00770.00003.001

Mekâtib-i İbtidâ'îye Gelirlerini Gösteren Bir Kıt'a Pusulasıdır.